

حمام های تاریخی آمل

شهرام یوسفی فر^۱

معصومه یدالله پور^۲

چکیده

حمام ها به عنوان یکی از گونه های تأسیسات عمومی در شهرها، از جمله عناصر و نشانه های بافت کهن شهرهای ایران به شمار می روند. این گونه تأسیسات شهری که در قدیم میزان قابل توجهی از بافت کالبدی شهرها را در بر می گرفته اند، نه تنها کارکرد اجتماعی و اقتصادی داشتند، بلکه از نظر کالبدی نیز در شکل دهی به ساختار فضایی شهرها تأثیرگذار بوده اند. شهر آمل به عنوان یکی از شهرهای کهن ایران چنین خصایص کالبدی داشته است. از جمله این گونه تأسیسات عمومی در این شهر، گرمابه «سادات نیاکی» از مهم ترین و قدیمی ترین حمام های شهر آمل است که تاکنون پابرجاست. این حمام به صورت موقوفه تأسیس و اداره شده است. مطالعه این نهاد شهری - که از ویژگی وقف برخوردار است - در مقایسه با دیگر حمام های شهر آمل، افزون بر آنکه وجوه فرهنگی این تأسیس را نشان می دهد، ارزش های آن را در مناسبات شهری نیز از منظر نهادی وقفی تبیین می کند.

کلیدواژه:

وقف، حمام های شهری، حمام سادات نیاکی، آمل، بازار آمل

مقدمه

در شهرهای کهن ایران، جمعیت شهری در محلات مختلف بر اساس تفاوت‌هایی چون ویژگی‌های قومی، مذهبی، حرفه‌ای و شغلی یا حتی مبدأ شهری و روستایی شهریان استقرار می‌یافتند؛ از این رو محله‌ها به‌طور معمول فضاهای سکونتی گروهی همگون از مردمان را در شهر تشکیل می‌دادند. این خصلت در شهرهای کوچک‌تر به علت تجانس فرهنگی و دیگر عوامل دخیل، چون: همگونی در حرفه یا مبدأ و خاستگاه، تشدید می‌شد.

محله‌ها به‌عنوان بخشی مستقل در شهرها دارای تأسیسات خدماتی و عمومی مربوط به خود بودند که نیازمندی‌های ساکنان خود را برآورده می‌ساختند. در سطحی فراتر، محله‌های مسکونی در شهرها، به مانند مکملی برای منطقه بازار کهن و مرکزی شهرها محسوب می‌شدند.^۳

محله از یک میدان مرکزی برخوردار بود که معمولاً در محل تقاطع دو یا چند راه اصلی قرار داشت و به مانند

مرکز محله عمل می‌کرد. در اطراف میدان هم شماری مغازه و برخی اماکن عمومی (آب انبار یا مکان‌های مذهبی، اجتماعی و تفریحی) برای تأمین نیازهای ساکنان محله وجود داشت. این مکان با کارکردهای اجتماعی‌اش مرکز جامعه محله نیز بود.^۴

در شهر آمل نیز به پیروی از الگوی کهن شهرها، ساکنان هر محله بر اساس شاخص‌هایی چون حرف و مشاغل، مسقط الرأس یا قومیت اسکان می‌یافتند. به عنوان مثال، محله صنعتگران، محله نیاکی، محله گرجی‌ها و دیگر موارد، که نشان‌دهنده این واقعیت اجتماعی در این شهر بود. به همین ترتیب محله‌های اصلی شهر نیز دارای عناصر خدماتی، اجتماعی و مذهبی بودند که نیازهای مختلف ساکنان محله و حتی شهر را پاسخگو بود.

حمام‌های عمومی یکی از تأسیسات مهم محله‌ها بودند که افزون بر کاربرد بهداشتی، عملکردهای اجتماعی متنوعی نیز داشتند. این حمام‌ها در سیمای جغرافیایی شهرها هم تأثیرگذار بودند.

زیاد گرمابه در هر شهر نشانه آبادانی و پاکیزگی مردم هر شهر بود.^۵

به طور معمول حمام‌ها در گذرهای اصلی و عمومی شهر یا راسته بازار، مجاورت مساجد، در مراکز یا میدان‌ها و بازارچه‌های محله‌ای برپا می‌شدند.^۶

حمام‌ها چون محیطی نسبتاً بسته بوده، ارتباط کمی با شرایط اقلیمی مجاور خود دارند، از نظر ساختار کالبدی، در مناطق گوناگون اقلیمی ایران کم و بیش مشابه هستند و عوامل اقلیمی مختلف مانند آفتاب، باد و موقعیت جغرافیایی، تأثیر چندانی در نحوه استقرار شکل کالبدی و تقسیم‌بندی فضاهای داخل حمام نداشته‌است.^۷

برخی از حمام‌های تاریخی معروف ایران که در فهرست آثار ملی ایران نیز به ثبت رسیده‌اند عبارتند از: حمام آخوند، حمام آقا تقی اردبیلی، حمام ابراهیم‌خان، انصاری، اوچ دکان، حمام بازار شاهرود، حمام پرهیزگار، پهنه سمنان، حمام تاریخی کن، مزداران، جلفا، جم، چهاردرخت، چهارسوق، چهارفصل اراک، حاج‌آقا

در مطالعه حاضر ابتدا گزارشی از حمام‌های شهری و کارکردهای آن ارائه می‌گردد؛ و در ادامه به حمام‌های شهر آمل و اهمیت آنها می‌پردازد؛ و در نهایت قدیمی‌ترین حمام شهر که موقوفه است بررسی می‌شود.

حمام به مثابه نهادی اجتماعی و فرهنگی در شهرها

در فرهنگ ایرانی پیش از ظهور اسلام و پس از آن، به بهداشت فردی به عنوان آموزه‌ای دینی توجه می‌شد؛ و بر این اساس حمام به منزله نشانه کالبدی و اجتماعی بروز این گونه باورها، تجلی مهمی در جامعه ایران داشت. واژه گرمابه در دوره ایران باستان به معنای ساختمان گرم بود. در دوره اسلامی - به ویژه دوره خلفای عباسی و صفوی - حمام‌های بی‌شماری در شهرهای ایران احداث شد. اهمیت عنصر حمام در زندگی شهری سبب گردید که در الگوی شهرسازی، گرمابه به مانند رکنی مهم در طراحی شهری محسوب شود. در نزد ناظران آن روزگار، شمار

تراب، حاج تقی عسکر، حاجی رئیس، حسینیه اعظم، خان سنندج، خان یزد، خسروآقا، رضی‌آباد، سراب یا جلال، سلطان میراحمد، شاهزاده‌ها، شاه‌علی صفوی، شاه مشهد، شیخ بهایی، صفا یا حاجی محمد رحیم، علیقلی آقا، فین کاشان، چکنه، حمام قدیمی شهر گناباد، حمام قدیمی شیخ سلماس، حمام قدیمی ماکو، قیصریه سبزوار، کردشت اهر، کلبغلی خان ساوه، کهنه سردشت، گلشن لاهیجان، گله‌داری بندرعباس، گنجعلی خان کرمان، مرمر، مصباح کرج، مکتب‌خانه بروجن، ملک بوشهر، مهرآباد، میرزا رسول مهاباد، نوبر، نیما یوشیج، وزیر، وکیل شیراز، وکیل کرمان، دو حمام تاریخی رمنان^۸.

در شهر آمل حمام‌های بسیاری وجود داشته است که امروزه تعداد کمی از آنها پابرجا هستند. در این شهر به‌ضرورت بهره‌گیری حمام‌ها از آب رودخانه مجاور شهر موسوم به «هراز» و تأمین ذخیره آب‌انبارهای متعدد گرمابه‌های شهر، معمولاً این بناها در نزدیک

رودخانه ساخته شده‌اند. حمام‌های آمل نیز تابع ساختار کلی کالبدی و فضایی حمام‌های ایرانی بوده‌اند.

انواع حمام‌ها از نظر کارکرد و نحوه اداره

الف. کارکرد

حمام عمومی: این‌گونه گرمابه‌ها برای استفاده عموم افراد یک محله یا شهر تأسیس می‌شد و دارای ویژگی‌های معماری و طراحی درونی خاصی بود^۹.

حمام‌های عمومی به دو صورت اداره می‌شد: گاه به صورت دو حمام جداگانه، یکی مخصوص مردان و دیگری مخصوص زنان، با خزینه واحد و به هم چسبیده که به حمام دوقلو معروف بود؛ و گاه یک حمام در ساعاتی از روز برای زنان و در برخی ساعات به مردان اختصاص داشت^{۱۰}. استفاده از این حمام‌ها مستلزم پرداخت هزینه بود.

حمام‌های خاص: شماری از حمام‌ها که درون محوطه‌های محصور (کاخ‌ها)

یا محله‌هایی با ویژگی‌های قومی یا دینی خاص (یهود، نصارا) قرار داشتند و فاقد کاربری عمومی بودند.

حمام‌های محله‌ای: این گونه حمام‌ها در مرکز محله و کنار مسجد یا حسینیه، به منظور رفع نیاز اهالی محله ساخته می‌شد. این حمام‌ها علاوه بر کارکرد بهداشتی، برای گذران اوقات فراغت نیز استفاده می‌شد^{۱۱}.

کارکردهای حمام‌های محله‌ای در شهر آمل

حمام‌های شهر آمل از عناصر وحدت‌بخش مرکز محله یا محلات بودند که علاوه بر تأمین نیازهای ساکنان محل و داشتن کارکردهای اجتماعی و اقتصادی، در شکل‌دهی به این شهر نیز تأثیرگذار بوده‌اند. با توجه به اینکه طایفه‌ها، در شهر آمل، محلات مخصوص به خود را به وجود آوردند، حمامات واقع در آن محل که معمولاً در مرکز محله واقع بود به نام همان طایفه مشهور بوده‌است.

ب. نحوه اداره

حمام‌های انتفاعی: این گونه حمام‌ها را حکومت یا افراد برخوردار به منظور بهره‌گیری از عواید آن می‌ساختند. مالکیت خصوصی و طرز اداره انتفاعی این حمام‌ها وجه بارز تفاوت آنها با حمام‌های وقفی است.

حمام‌های وقفی: این گونه حمام‌ها از نظر حقوقی تابع قانون وقف بود و درآمد حاصل از فعالیت‌های آنها وقف امور عام المنفعه یا امور خیریه مشخص می‌شد. یکی از ویژگی حمام‌های وقفی آن است که اغلب در مجاور مجموعه‌هایی چون مسجد، بازار، کاروانسرا، خانقاه و نظایر اینها ساخته می‌شد^{۱۲}.

حمام‌های وقفی از لحاظ معماری و کارکرد مانند حمام‌های عمومی بوده‌اند. برخی از حمام‌های معروف ایران که پیشتر از آنها نام برده شد، به صورت موقوفه بوده‌اند. در این باره، حمام بازار شاهرود، حمام گله‌داری بندرعباس، حمام کوچک و بزرگ علیقلی آقا در محله بیدآباد اصفهان و

نظایر اینها قابل ذکرند.

اهمیت وقف حمام در فرهنگ دینی مسلمانان، از نظر تأکیدی که بر پاکی و طهارت در اعمال و عبادات شده، قابل توجه است. حمام‌ها به مانند نهادهای بهداشتی و اجتماعی به طور معمول در مجاور مسجد ساخته می‌شدند. گروهی از دولتمردان نیک‌سیرت به نیت بهره‌ ثواب و ذخیره‌ روز رستاخیز، و جمعی از دولتمردان هم‌ در اندیشه‌ شهرت بیشتر به بنای حمام‌های وقفی چشمگیر و زیبا همت می‌گماردند. ساختن حمام یکی از موارد عادی مصرف وجوه و درآمدهای وقفی به شمار می‌آمده است.

بینش دینی در باب طهارت و کاربرد سنتی حمام به عنوان یک پایگاه مداوای پزشکی، سبب گسترش شبکه‌ای از حمام‌ها با ویژگی‌های خاص ظاهری و درونی در سراسر سرزمین‌های اسلامی گشت^{۱۳}.

محل‌های تاریخی شهر آمل

آمل از جمله شهرهای کهن ایران است که شماری از عناصر کالبدی ارزشمند

آن هنوز پابرجاست. در این شهر نیز فضای شهری به محلات متعدد تقسیم می‌شد که این امر اداره شهر را آسان می‌کرد. محله‌هایی مانند: مشایی محله، کاردگر محله، شاهان دشت محله، کاشی محله، پایین بازار، نیاکی محله، قادی محله، گرجی محله از محله‌های کهن و معروف این شهر هستند که در مرکز خود، فضای مذهبی، تجاری و خدماتی هم داشته‌اند. خط سیر بازار قدیمی آمل به‌خصوص محورهای آن نقش مهمی در تفکیک کالبد محله‌ای این شهر ایفا می‌کرد. رشد و گسترش کالبد بازار آمل به صورت تک‌محوری سبب شده است تا محلات مسکونی متعددی در پیرامون آن شکل گیرند. این محله‌ها بر مبنای شاخصه‌هایی چون بستگی‌های طایفه‌ای شکل یافته‌اند. طایفه‌هایی چون آملی (جوان، زرگر، کاردگر، رودگر، کمانگر، چنان، نبی، دیر، سالار، چلابی، ساروی، خراسانی و کاشانی)، نیاکی (سادات و غیر سادات)، شاهان‌دشتی (سادات و غیر سادات)، مشائی، گرجی، اسکی (قادی، درزی،

بود. این حمام در شاهان‌دشت محله، مرکز بافت قدیم شهر آمل واقع بود و از شمال به کاشی محله، از غرب به پایین بازار محله و بازار قدیم، از جنوب به مشایبی محله و از شرق به چاکسر محله مرتبط می‌شد.

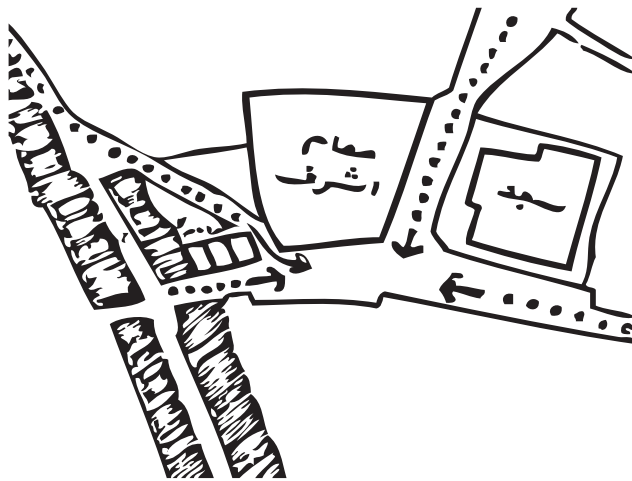
ارتباط فضایی با بازار قدیم به صورت بی‌واسطه و در ضلع غربی آن بود. حمام روبه‌روی مسجد حاج‌علی کوچک قرار داشت. غلامحسین یوسفی مالک این حمام در مسجد مزبور به خاک سپرده شده است^{۱۵}. این حمام، سربینه‌ای (رختکن) داشت که از سه قسمت تشکیل می‌شد: وسط حوض و راهرو و دو طرف آن دو قسمت، رختکن بود. از رختکن به گرم‌خانه و از آنجا به صحن حمام وارد می‌شدند. مستراح و نوره‌خانه قدیمی دراز و طولانی بود و نور کافی نداشت. بعدها قسمتی از گرم‌خانه را به این دو اختصاص دادند. کاشی‌کاری‌های قدیمی سربینه بر جای بود که قدمت پاره‌ای از آنها به زمان صفویان می‌رسید. بر بالای در ورودی حمام این عبارت نوشته شده بود: «هر وقت لنگ در این مکان نصب

امیری، رئیسی)، بهرستاقی (آهنگر، اردشیر، درویش، گریپ، بلقمی، بلر، قلباف، باتیجی، نوسر، اوک و بوستان)، نوائی (بلالی، گودرزی، حمزه، جغتای، ملا، درزی و خزات)، دلارستاقی (خواجه سلیمان، کهرودی، کیانی، فولادوش، امیر، شیوخ، دیلم، موتن، پل‌وار، درکانی، یه‌ری، متکان، میان‌دهی، کرنی و مغولی)، ایرانی (رودگر، الیاس، آماک، گرشاسب)، امیری (سادات و غیر سادات، از ساکنان اصلی لاریجان)، و گروه‌هایی چون لاسمی‌ها، نوری‌ها، تیکوهی، کلشی‌ها^{۱۴} در طی ادوار مختلف تاریخی در در شهر ساکن شدند و محله‌های مخصوص به خود را شکل دادند. نظم اجتماعی مزبور تا امروز نیز کم و بیش در قالب اجتماعات آیینی (مراسم محرم و غیره) و رسوم اجتماعی (عروسی و غیره) قابل ردگیری است.

حمام‌های محله‌ای شهر آمل

الف. حمام‌های عمومی

۱. حمام اشرف: از قدیمی‌ترین حمام‌های واقع در بازار این شهر

موقعیت حمام اشرف رو به روی مسجد حاج علی کوچک سابق
(مأخذ: طرح ساماندهی بافت قدیم بازار آمل، ج ۲، ۳۸-۳۶)

است، حمام مردانه است»^{۱۶}.
وجود چند عنصر تأثیرگذار چون مسجد حاج علی کوچک و حمام اشرف از عوامل تشکل وحدت محله‌ای مزبور بود^{۱۷}. این حمام، حمام اشرف سلطان نیز خوانده می‌شود. این حمام ساخت رودگری‌های آمل بود که در سال ۱۳۶۱ تخریب شد^{۱۸}.

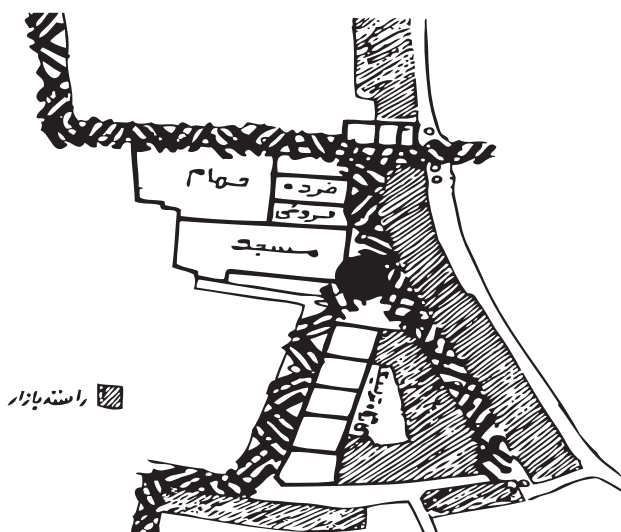
۲. حمام رجائی (حمام مشائی):
در مشائی محله، پشت کاروانسرای حبشی مجاور راسته نمدمالان قرار داشت^{۱۹}. مشائی محله در ضلع شرقی بافت قدیم بازار آمل واقع است و از شمال به شاهان‌دشت محله، از غرب به

کاردگر محله (کاردیگر)، از جنوب به بازار قدیم و از شرق به خیابان ۳۰ متری شهید بهشتی ارتباط دارد^{۲۰}. بنا به اظهار مطلعان، مالک آن آقای مشایی بود.

۳. حمام گروسی یا حمام سبزه‌میدان:
در راسته گروسی، نزدیک سبزه‌میدان قرار داشت. آقای گروسی مالک آن بود^{۲۱}. به دو صورت مردانه و زنانه مورد استفاده قرار می‌گرفت^{۲۲}.

۴. حمام آقاعباس:
این حمام در میدانگاهی مجاور مسجد آقاعباس، در راسته آقاعباس مجاور بازار نمدمالان در کاردگر محله قرار داشت^{۲۳}. امروزه از این حمام قدیمی اثری بر

موقعیت حمام آقا عباس در مجاورت مسجد آقا عباس
(مأخذ: طرح ساماندهی بافت قدیم بازار آمل، ج ۲، ص ۴۲-۴۸)

- جای نیست. کار دیگر محله از شمال به پایین بازار، از غرب به نیاکی محله، از جنوب به بخش مرکزی شهر و از شرق به بازار قدیم مرتبط می شود^{۲۴}.
۵. حمام مهدی زاده: این حمام در سه راهی قادی محله، نیاکی محله و پایین بازار قرار داشت. بنا به اظهار مطلعان، مالک این حمام اصغر مهدی زاده بود.
۶. حمام قادی محله: که در قادی محله قرار داشت و مالک آن آقای توکلی زاده بود^{۲۵}. این محله در قسمت شمال شرقی بافت قدیم شهر واقع است و از جنوب به گرجی محله و از شرق به نیاکی محله
- و پایین بازار مرتبط می شود^{۲۶}.
۷. حمام اثرایی راسته: واقع در راسته اثرایی و مالک آن آقای پهلوان زاده بود^{۲۷}.
۸. سایر حمام های قدیمی: حمام یوسف خان در شاهان دشت محله، حمام چرخ فلک و فلک در قادی محله، حمام کاظم بیگ، چهارسوق، بقال، عطار، ساچمه پاشان، مسگر بازار که اثری از آنها باقی نمانده است^{۲۸}. همچنین دو حمام قدیمی در هارون محله قرار داشت که در دوره رضاشاه تخریب و به جای آنها اداره پست و تلگراف احداث شد^{۲۹}.

بسیاری از حمام‌های مهم شهر آمل در بازار شهر قرار داشته و در تأمین بهداشت و سلامتی ساکنان محله یا محله‌های بازار تأثیرگذار بوده است.

ویژگی دیگر حمام‌های شهر آمل نزدیکی آنها به مساجد و تکایا بود. به عنوان مثال، حمام مشائی در مجاورت مسجد جامع، تکیه مشائی، آقا عباس قرار داشت و حمام اشرف روبه‌روی مسجد حاج علی کوچک بود.

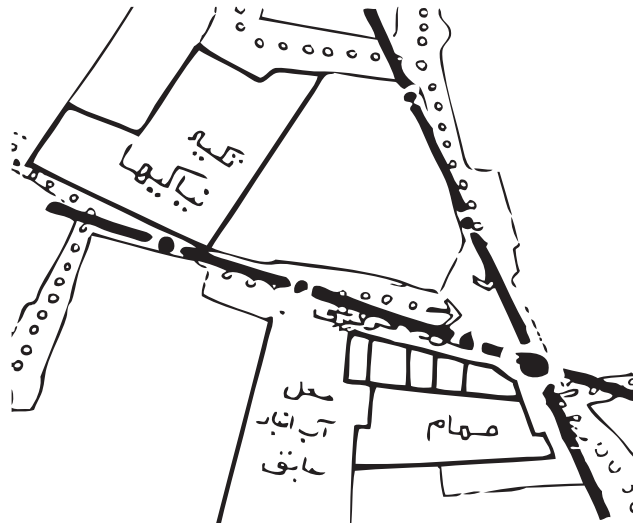
ب. حمام‌های وقفی آمل

۱. حمام چاکسر: این حمام در

چاکسر محله قرار داشت و واقف آن حاجی صالح مشائی بود. در وقف‌نامه تکیه مشائی تصریح شده که این حمام، وقف تکیه مزبور است.^{۳۰}

۲. گرمابه سادات نیاکی: واقع در راسته نیاکی، مجاور حسینیه و مسجد نیاکی. این حمام سربینه، رختکن، سردخانه و گرم‌خانه داشت و عواید آن وقف بر تکیه نیاکی و نیاک است.^{۳۱}

نیاکی محله از قدیمی‌ترین محلات شهر است که از شمال به پایین بازار، از غرب به گرجی محله و قادی محله، از جنوب به بخش مرکزی شهر و از مشرق

موقعیت حمام نیاکی در مجاورت تکیه نیاکی‌ها
(مأخذ: طرح ساماندهی بافت قدیم بازار آمل، ج ۲، ص ۴۵-۴۸)

نمایی از حمام زنانه (به صورت عمومی و نمره)، ۱۳۹۰/۶/۱۵

به کاردرمحلّه مرتبط می‌شود و در قسمت مرکزی بافت قدیم قرار دارد^{۳۲}. گرمابه موقوفه نیاکی تنها گرمابه به جا مانده شهر آمل در کنار مجموعه تاریخی مسجد و حسینیه نیاکی و آب انبار سابق، در اطراف بازار است. بانی آن درواقع حجت الاسلام و المسلمین حاج سید حسین یزدان‌پناه لاریجانی است^{۳۳}. بدون تردید جنبه موقوفه بودن این بنا باعث پایداری آن گردیده است.

نیاک و نیاکیان

نیاک نام منطقه‌ای است واقع در جاده تهران به آمل، پس از پلور، در دره مسیر رود هرّاز، میان اسک و رینه از بالا و وانه از پایین. در بالای این دره کوتاه از یک سوی روستای نیاک است و در برابر آن روستای کوچکی است به نام کنارنگام. ابوالخیردشت یا بی‌خیردشت در اطراف نیاک واقع است. مردم نیاک در گذشته به بازرگانی، کشاورزی و دامپروری می‌پرداختند. آنها خود را سید هاشمی و از نسل سید عالی یا سید علی، برادر سید حسن ولی می‌دانند که مزار و آستانه او در همین روستا واقع است. در این مزار قبر درویش تاج‌الدین حسن ولی، درویش علی و

سند نباشد. از سنجدن آنها با سندهای موقوفات دیگر ارزش آنها به دست می‌آید و روشن می‌شود که این اسناد از سندهای وقف تبریز، اردبیل، کاشان، یزد و سجلات تیموری نوتر و هم‌زمان با وقف‌نامه امیر چقماق، و کهن‌تر از اسناد دیگر است.^{۳۴}

بررسی اسناد نیاکی درخصوص موضوع پژوهش از دو نظر در خور اهمیت است:

۱. وقف در بین مردم آمل به‌خصوص مردم نیاک و طایفه نیاک پیشینه‌ای بس

درویش سهراب قرار دارد. درباره نسب درویش تاج‌الدین حسن و سادات نیاک روایت‌های محلی وجود دارد و به نظر می‌رسد سید حسن ولی و برادرش علی، نواده حسن سبط هستند و از دودمان عبدالله بن لطف‌الله پدر سید عمادالدین فتح‌الحسنی.

بر آستانه و مزار مزبور، رقباتی در نیاک، نوا، مون، رینه و ایرا وقف شده‌است که بالغ بر ۱۴۷ طغرا از سده نهم تا سده چهاردهم است. گویا در هیچ مزاری این‌گونه و تا بدین اندازه

حسینیة سادات نیاک در جوار مسجد آن، ۱۳۸۷/۷/۲۱

دراز دارد؛

حاج علی کوچک یکی است. بانی آن عباسقلی خان سردار لاریجانی اسکی بود^{۳۶}. اکنون این تکیه به حسینیه ارشاد و سادات نیاکی معروف است. تکیه نیاک: این تکیه در روستای نیاک لاریجان قرار دارد. ساختمان قدیمی را خراب کردند و آن را از نو در دو طبقه بنا نهادند^{۳۷}.

۲. مردم نیاک را سید هاشمی و از نسل سید عالی یا سید علی برادر سید حسن ولی می‌داند، اما باور مردم نیاک بر آن است که طایفه نیاکی شامل محمد بزا، عالی بزا و حسن بزا می‌باشد^{۳۵} که این اسناد اطلاعات مفیدی درباره این سه تن به دست می‌دهد.

تکیه نیاکی و نیاک

تکیه نیاکی در نیاکی محله قرار دارد. دارای سیزده سقاخانه بوده که تاریخ ساخت آن با تاریخ مسجد

معرفی سند

وقفنامه حمام نیاکی در آرشیو اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان آمل نگهداری می‌شود. این حمام را طایفه

گرمابه موقوفه نیاکی، ۱۳۸۷/۱۰/۱۹

نیاکی در تاریخ هفتم شهر جمادی‌الثانی ۱۳۳۲ قمری، بر تکیه نیاکی (اطراف بازار) و تکیه نیاک در قریه نیاک لاریجان وقف کرده‌اند. ساختمان این حمام در این تاریخ جدیدالبناء بوده‌است. وقف‌نامه حاضر در مجموع ۳۸ مهر دارد که اسامی واقفان و مهرهای آنها در وقف‌نامه آمده‌است.

شهیدان خاص اهل الکسا مولی حضرت ابا عبدالله الحسین صرف می‌شده است، به گونه‌ای که هرگاه ماه محرم با فصل تابستان مصادف بود و نیاکیان در بیلاق نیاک به سر می‌بردند، صرف عزاداری در تکیه نیاک لاریجان و در بقیه فصول در تکیه نیاکی آمل صرف عزاداری امام حسین علیه السلام می‌شود.

موارد مصرف در آمد موقوفه تولیت

درآمد حمام برای عزاداری سرور پنج تن از متدینین قریه نیاک

مشخصات سند

واقف: سادات و غیر سادات قریه نیاک لاریجان؛ موقوف علیهم: گرمابه موقوفه نیاکی؛ تاریخ وقف: هفتم شهر جمادی‌الثانی ۱۳۳۲ قمری؛ تاریخ تنظیم سند: - نوع سند: وقف‌نامه؛ شماره سند: -

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواقف على الأسرار بما وراءه، و الصلوه و السلام على النبي المختار محمد و آله الأطهار، و اللعنة الدائمة على أعاديهم مادام الليل و النهار. اما بعد، نظر به مضمون صدق مشحون «الدنيا مزرعة الآخرة»، و به مفاد الهام‌بنیاد «إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث: علم يُنتفع به، و ولد صالح يدعو له، و صدقة جارية»، بر هر مکلفی واجب و لازم است که نفس خود را به امتثال خیرات و مبرّات واداشته، در مزرعة اعمال خویش تخم سعادتی کاشته، و از خرمن طاعات و عبادات خوشه انباشته، تا در «یوم لا ینفع مالٌ و لا بنون» حاصلی داشته باشد؛

و شبهه نیست که بهترین اعمال و شایسته‌ترین افعال به نصّ آیه کریمه «المال و البنون زينة الحياة الدنيا و الباقيات الصالحات خيرٌ عند ربك ثواباً و خيراً أَمْلاً»، صدقه جاریه است و از جمله مصادیق باقیات صالحات، بلکه موجب نجات يوم المحشر و آسودگی آن روز پر خوف و خطر می‌باشد؛ لذا توفیق شامل حال و متکفل احوال عموم حضرات سادات و غیر سادات ذوی العزّ و الاحترامِ قریه نیاک لاریجان، که اسامی سامی و امهار گرامی در ظهر این وقف‌نامه ثبت و ختم است، گردیده.

وقف مؤبّد شرعی و حبس مخلّد ملی نمودند یک باب حمام جدید البنا، واقع در آمل مازندران، نزدیک تکیه سادات نیاک، محدود به حدود اربعه در هامش، که غنی از زیادتی توضیح و توصیف است، با کافه ملحقات شرعی و منضمّات عرفیه، من غیر استثناء شیء از آن را، برای عزاء سرور شهیدان خامس اهل الکساء، مولی حضرت ابا عبدالله الحسین (علیه السلام)، تا منافع حاصله آن در شهر محرم الحرام صرف وجوه عزاداری نمایند. مقرر آنکه اگر اکثر و اغلب حضرت سادات در آمل می‌باشند، باید در تکیه نیاکی آمل صرف نمایند؛ و اگر در نیاک می‌باشند، باید در همان تکیه نیاک صرف فرمایند و ثواب آن واگذار به خود واقفین و اموات ایشان است؛ و تولیت آن در همه اوقات با چهار نفر متدینین از ... مردمان قریه نیاک است الی يوم النشور.

و صیغه الوقف المسطور حسب ما فُصل فی المزبور علی النهج المقرّر فی الشریعة النبویة (علی صادعها ألف ألف سلام و تحیة) سَمَت جریان پذیرفت. وصول نیز متحقق شده، فصار وقفاً صحیحاً شرعياً لازماً بحیث لا یباع و لا یوهب و لا یرهن. فمن بدّله بعد ما سمّعه فإنّما إثمّه علی الذین یبدّلونه.

و کان وقوع ذلك فی سابع شهر جمادی الثانی سنة ۱۳۳۲ [هجری قمری].

[حواشی]

[حاشیه پایین راست]: اما حدود اربعه از این قرار است: جنوب: کوجه باریک پشت دیوار خانه مرحوم آقا سید حسین عطار نیاکی؛ شمال: معبر عام متصل به سقاخانه؛ مشرق:

نهر آب و معبر عام؛ مغرب: کوچه باریک زیر دیوارِ خانه آقا میرزا ابراهیم نیاکی.

[حاشیه بالا وسط]: بسم الله الرحمن الرحيم. این ورقه به واسطه اشتمال بر خطوط و أمهار آقايان نياکی، خصوص مرحوم حجة الاسلام آقا میرزا محمد نياکی... در کمال اعتبار است. علاوه بر استشهاد وقف واقفين، اعتراف و اقرار به وقف و عمل نمود احقر الفانی عبدالکریم الامیری، ۳ صفر ...، [سجع مهر]: عبدالکریم.

[حاشیه بالا چپ]: بسم الله و له الحمد. جرت صیغه الوقف المسطور... المزبور لدى الأحرار؛ فصار وقفاً صحيحاً شرعياً لازماً لا یباع لا یوهب و لا یرهن. فمن بدّله بعد ما سمعه فإنما إثمه على الذين یبدّلونه. فی ۷ جمادی الاخری من سنه ۱۳۳۲ [هجری قمری]. [سجع مهر]: ... ابومحمد بن حسن الله الحسنی.

[حاشیه بالا وسط]: بسم الله... قد اعترف..... ۱۳ [سجع مهر: ناخوانا].

[مهرها]

حاجی میرزا هادی [سجع مهر]: هادی الحسنی؛ آقا ابوالحسن [سجع مهر]: ابوالحسن؛ حاجی سید ابراهیم آقا [سجع مهر]: ابراهیم الراحی الحسنی؛ حاجی سید ابراهیم... [سجع مهر]: ابراهیم بن الحسنی...؛ حاجی سید آقاخان [سجع مهر]: آقاخان الحسنی؛ آقا... [سجع مهر: ناخوانا]؛ حاجی مهدی [سجع مهر: ناخوانا]؛ حاجی سید نقی [سجع مهر: ناخوانا]؛ حاجی سید هاشم [سجع مهر]: هاشم الحسنی؛ آقا حبیب [سجع مهر]: حبیب الله بن الحسنی؛ الحاجی روح الله [سجع مهر]: روح الله؛ حاج آقا رضا [سجع مهر]: رضا الحسنی...؛ سید غلامعلی درویشی [سجع مهر]: غلامعلی الحسنی؛ حاج آقا... سید عباس [سجع مهر]: عباس علی... الحسنی؛ حاجی سید اسدالله [سجع مهر]: اسد الله بن علی الحسنی؛ آقا محمد [سجع مهر: ناخوانا]؛ علی محمد... [سجع مهر: ناخوانا]؛ عبدالکریم ابن محمد امین الحسنی [سجع مهر]: عبدالکریم بن محمد امین الحسنی؛ حاجی سید ذبیح الله [سجع مهر]: ذبیح الله الحسنی؛ حاج آقا احمد [سجع مهر: ناخوانا]؛ حاجی سید علی ابن احمد [سجع

مهر: [علی بن الحسنی احمد؛ سید آقاخان [سجع مهر: ناخوانا]؛ [سجع مهر: ناخوانا]؛
سید مختار [سجع مهر: مختار الحسنی الراحی؛ آقا سید علی عطار [سجع مهر: [علی بن الحسنی الحسنی؛ سید محمد حسین [سجع مهر: محمد حسین الحسنی؛
حاجی سید حبیب الله [سجع مهر: حبیب الله بن الحسنی؛ [سجع مهر: عبده
نقی الحسنی؛ آقا حسین آقا [سجع مهر: ... حسین الحسنی؛ [سجع مهر: ابن نقی
الحسنی.

[مهر: دفتر اداره معارف و اوقاف آمل لاریجان؛ ۱۳/۹/۱۸ شمسی]، ثبت و
سواد به عمل آمد. رئیس معارف و اوقاف آمل...
[مهر: دفتر اداره اوقاف مازندران؛
[مهر: دفتر اداره اوقاف آمل...؛
[مهر: دفتر اداره...؛
[مهر: اداره معارف و اوقاف آمل، لاریجان - نور؛

وضعیت کنونی موقوفه

گرمابه موقوفه نیاکی دارای دو بخش حمام عمومی و حمام نمره است و به دو
صورت مردانه و زنانه دایر است. از ویژگی این گرمابه در مقایسه با دیگر گرمابه‌های
ایران، وسعت و شکل حمام مخصوص به زنان است که به نظر می‌رسد به صورت
مساوی با حمام مردانه و شاید بزرگ‌تر باشد. این حمام برخلاف دیگر حمام‌های
قدیمی بدون خزینه است. دو منبع آب سرد و آب گرم دارد. از ساعت ۴/۵ صبح
تا ۷ شب باز است. روزانه ۱۵-۱۰ مشتری دارد و به دلیل وجود حمام‌های خانگی
به مانند سابق کارایی ندارد، ولی همچنان در برآورده ساختن نیاز بهداشتی مردم
محل دایر است.

استقبال مردم شهر از گرمابه به ویژه حمام عمومی در زمستان بیشتر است. حضور
دلاک (کیسه‌کش) در حمام (مردانه و زنانه) سبب شده است تا مردم شهر همچنان

بدان جا مراجعه نمایند. این مبلغ را بپردازد.

کرایه هر دلاک ۲۰۰۰ یا ۲۵۰۰ تومان
 سوخت حمام در گذشته زغال
 است. هر فردی که دلاک می‌گیرد، باید
 سنگ، نفت سیاه و گازوئیل بود که

نمایی از حمام مردانه به صورت عمومی و نمره (حمامی مهدی حسینی‌نیا). ۱۳۹۰/۶/۱۵

در حال حاضر از گاز استفاده می‌شود. کرایه حمام عمومی ۱۵۰۰ تومان و کرایه حمام نمره ۲۰۰۰ تومان است. به گفته حمامی، به دلیل گران بودن سوخت و آب، اداره گرمابه به صرفه نیست، ولی با توجه به اینکه این حمام وقف امام حسین علیه السلام است آن را همچنان اداره می‌کند و ارادت خاصی، هم به وقف، هم به امام حسین علیه السلام دارد.

با آنکه حمام به طور معمول در ماه مرداد تعطیل می‌شود، اما اجاره این ماه نیز پرداخت می‌گردد. حمام موقوفه نیاکی حدود هفت سال است که در اختیار مهدی حسینی‌نیا قرار دارد. وی درآمد آن را به صورت اجاره ماهانه به مبلغ ۱۰۰۰۰۰ تا ۱۵۰۰۰۰ تومان به هیئت امنای مسجد و حسینیه ارشاد (نیاکی) می‌پردازد. حاج اسدالله صادقی، حاج محمود روشن و حاج مالک بنی‌هاشمی از هیئت امنای مسجد و حسینیه ارشاد آمل هستند.

با توجه به اینکه میزان موقوفه کم است، هزینه‌های مساجد و حسینیه‌های متعلق به خود را طایفه مذکور - هم در آمل و هم در نیاک لاریجان - تحت نظر هیئت امناء، در مراسم‌ها به ویژه محرم و عزاداری امام حسین پرداخت می‌کنند. مراسم عزاداری امام حسین در نیاک

لاریجان بسیار باشکوه‌تر از شهر آمل است.^{۳۸}

نتیجه

حمام در محلات شهرهای ایرانی به خصوص شهر آمل مکان گفت‌وگو، تبادل افکار و بحث اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بوده است. بسیاری از حمام‌های مهم این شهر در محلات بازار یا مجاور آن قرار داشته است. گرمابه موقوفه نیکی از جمله حمام‌های برجای مانده شهر آمل است که به نظر می‌رسد وقف مهم‌ترین عامل استمرار این بنا و دیگر بناهای عمومی در شهرهای ایران بوده باشد. بنابراین بناهایی چون حمام به مدد موقوفات و خیرات در شهرها به عنوان مظاهری از جغرافیای شهری به وجود آمدند.

منابع

(۱) کتاب

۱. ایاز آملی، حشمت‌الله. (۱۳۸۲). اولین‌ها در آمل. آمل: شرکت غدیر خم.
۲. خیرآبادی، مسعود. (۱۳۷۶). شهرهای ایران. ترجمه حسین حاتمی نژاد و عزت‌الله مافی. مشهد: نیکا.

۳. رجیبی، آزیتا. (۱۳۸۵). ریخت‌شناسی بازار. تهران: آگاه.

۴. ستوده، منوچهر. (۱۳۷۵). از آستارا تا استارباد. ج ۴. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۵. سعیدی رضوانی، عباس. (۱۳۶۸). بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

۶. علامه، صمصام‌الدین. (۱۳۳۸). یادگار فرهنگ آمل. تهران: تابان.

۷. قبادیان، وحید. (۱۳۷۳). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. تهران: دانشگاه تهران.

۸. نظرمحمد نرگسی، زهرا. (۱۳۸۴). گرمابه: نگاهی به حمام‌های قدیمی ایران از دوره باستان تاکنون. تهران: آوینا.

(۲) مقاله

۱. ضیا توانا، محمد حسن. «محلّه، بافت و ساختار آن در شهر شرق اسلامی». مجله علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی. شماره اول، سال ۱۳۷۰، صص ۱۹۹-۱۷۳.

(۳) مراکز آرشیوی

۱. اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان آمل؛
۲. طرح حفاظت و مرمت بافت قدیم آمل، شش جلد، مشاور رهرو، ۱۳۸۵
۳. طرح ساماندهی بافت قدیم بازار آمل، چهار جلد، امان‌الله امانی و... ۱۳۷۲

(۴) پایان‌نامه

۱. یدالله پور، معصومه. (۱۳۸۸). بازار آمل. بنیاد ایران‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی.

(۵) مصاحبه

پی نوشت

۱. دانشیار تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
yousefifar89@gmail.com
۲. کارشناس ارشد ایران‌شناسی گرایش تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی
masoom8227@yahoo.com
۳. خیرآبادی، مسعود. شهرهای ایران. ترجمه حسین حاتمی نژاد و عزت‌الله مافی، ص ۱۰۶؛ ضیا توانا، محمد حسن. «محلّه، بافت و ساختار آن در شهر شرق اسلامی»، علوم زمین، شماره اول، ۱۳۷۰، ص ۱۷۳-۱۹۹.
۴. شهرهای ایران. ص ۱۰۶؛ رجبی، آریتا. ریخت‌شناسی بازار، ص ۱۸۴.
۵. نظر محمد نرگسی، زهرا. گرمابه: نگاهی به حمام‌های قدیمی ایران از دوره باستان تاکنون، ص ۳۰-۴۷.
۶. ریخت‌شناسی بازار، ص ۱۰۷.
۷. قبادیان، وحید. بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ص ۲۷۷.
۸. گرمابه: نگاهی به حمام‌های قدیمی ایران از دوره باستان تاکنون، ص ۶۰-۷۸.
۹. همان، ص ۹۰.
۱۰. ریخت‌شناسی بازار، ص ۱۰۹.
۱۱. همان، ص ۱۰۸.
۱۲. نگاهی به حمام‌های قدیمی ایران از دوره باستان تاکنون، ص ۹۱.
۱۳. سعیدی رضوانی، عباس. بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۷۷-۷۸؛ بررسی

۱. عزیزالله جوربندی، قهوه‌چی. مکان مصاحبه: راسته نمدمالان، قهوه‌خانه امید به خدا. تاریخ مصاحبه: ۱۳۸۷/۱۰/۱۹. روز و ساعت: شنبه ۲/۵-۲ بعدازظهر.
۲. مهدی حسنی‌نیا، حمّامی. مکان مصاحبه: گرمابه موقوفه نیاکی، جنب حسینیه ارشاد. تاریخ مصاحبه: ۱۳۹۰/۶/۱۵. روز و ساعت: دوشنبه ۱۱/۵-۱۰ صبح.
۳. نصرت‌الله شهره، خواروبارفروش و لوازم شکار فروش سابق در تیمچه. مکان مصاحبه: خیابان مهدیه، فروشنده مجاز اسلحه شکاری و لوازم شکار. تاریخ مصاحبه: ۱۳۸۷/۱۰/۱۹. روز و ساعت: یکشنبه ۱۲/۵-۱۱ ظهر.
۴. محمدرضا قلی‌پور، کیف‌فروش. مکان مصاحبه: قصر کیف، بازار، جنب تکیه امیری. تاریخ مصاحبه: ۱۳۸۷/۷/۲۲، روز و ساعت: دوشنبه ۱۱/۵-۱۱/۵ بعدازظهر.
۵. سید عبدالله مرتضوی مقدم، بزاز. مکان مصاحبه: بازار چهارسو، فروشگاه اطلس. تاریخ مصاحبه: ۱۳۸۷/۷/۲۱، روز و ساعت: یکشنبه ۹/۵ - ۱۲/۵ ظهر.

۶) سایت

بانک اطلاعات کتب و نسخه خطی
www.aghabozorg.ir/BookListDetail.aspx?BookListId=6&VolumeNumber=4

۳۴. دانش‌پژوه، محمدتقی. «مقدمه اسناد آستانه درویش تاج‌الدین حسن ولی در نیاک لاریجان»، نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۴، ص ۴۸۱ - ۶۴۸.
۳۵. ایاز آملی، حشمت‌الله. اولین‌ها در آمل، مقدمه، ص ۳.
۳۶. علامه، مصمّم‌الدین. یادگار فرهنگ آمل، ص ۹.
۳۷. مصاحبه با مهدی حسنی‌نیا، ۱۳۹۰/۶/۱۵.
۳۸. مصاحبه با مهدی حسنی‌نیا، ۱۳۹۰/۶/۱۵
- اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ص ۲۷۷.
۱۴. مشاوران رهرو. طرح حفاظت و مرمت بافت قدیم آمل، ص ۵۲-۵۳.
۱۵. مصاحبه با جوربندی، ۱۳۸۷/۱۰/۱۹.
۱۶. ستوده، منوچهر. از آستارا تا استراباد، ص ۵۸.
۱۷. یدالله‌پور، معصومه. بازار آمل، ص ۱۶۰.
۱۸. ایاز آملی، حشمت‌الله. اولین‌ها در آمل، ص ۱۱۳.
۱۹. مصاحبه با مرتضوی مقدم، ۱۳۸۷/۷/۲۱.
۲۰. بازار آمل، ص ۱۶۰.
۲۱. مصاحبه با مرتضوی مقدم، ۱۳۸۷/۷/۲۱.
۲۲. مصاحبه با شهره، ۱۳۸۷/۱۰/۱۹.
۲۳. مصاحبه با جوربندی، ۱۳۸۷/۱۰/۱۹.
۲۴. بازار آمل، ص ۱۶۲.
۲۵. مصاحبه با جوربندی، ۱۳۸۷/۱۰/۱۹.
۲۶. بازار آمل، ص ۱۶۳.
۲۷. مصاحبه با قلی‌پور، ۱۳۸۷/۷/۲۲.
۲۸. ستوده، منوچهر. از آستارا تا استراباد، ص ۶۰.
۲۹. همان، ص ۷۲.
۳۰. رونوشت وقف‌نامه تکیه مشایی، آرشیو ۲۵۵.
۳۱. از آستارا تا استراباد، ص ۸۹.
۳۲. یدالله‌پور، معصومه. بازار آمل، ص ۱۶۲.
۳۳. مصاحبه با مهدی حسنی‌نیا، ۱۳۹۰/۶/۱۵.